

МИСТЕЦЬКА ВЗІРЦЕВІСТЬ ЯК КАТЕГОРІЯ МИСЛЕННЯ І МОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ПРЕСИ

Стаття присвячена контент-аналітичному дослідженню сучасної української літературно-мистецької журнальної періодики щодо оцінювання нею літератури через призму ставлення до культурних зразків.

Ключові слова: мас-медіа, соціальні комунікації, літературно-мистецька періодика, культурний зразок.

Статья посвящена контент-аналитическому исследованию современной украинской литературно-художественной журнальной периодики относительно оценивания ею литературы сквозь призму отношения к культурным образцам.

Ключевые слова: мас-медиа, социальные коммуникации, литературно-художественная периодика, культурный образец.

The article is devoted to the content-analytical research of modern Ukrainian literary-artistic magazines concerning its appreciation of literature in the aspect of its attitude to cultural patterns.

Key words: mass-media, social communication, literary-artistic magazines, cultural pattern.

Відносність як категорія оцінювання процесів, явищ, об'єктів соціокультурної реальності для нинішнього етапу розвитку людської цивілізації не просто актуальна, а надзвичайно показова. Ми звикли (може завдяки постмодерністськи-деконструктивістському світобаченню?..) в усьому бачити зворотній бік, не мати сталості в системах координат, не зацикловатись на принципах та ідеалах. Натомість, сучасність виховала в нас ще й увагу до всього того, що перебуває на перших позиціях: коло перших осіб, на перших шпальтах, у перших рядках рейтингів... І ми легко зжилися з такою антиномічністю: відносність першості очевидна, а боротьба і увага щодо неї — невпинна.

В своїй статті ми вирішили долучитися до осмислення цього феномену сучасності, зосередивши увагу на локальному

досвіді експлікації ставлення до категорії відносності/взірцевості — обговоренні культурних зразків і мистецьких орієнтирів, що подаються на сторінках спеціалізованої літературно-мистецької періодики.

Серед доробку літератури як виду мистецтва періодикою виокремлюються твори, автори, тенденції, технології творчості, що стають мірилом досягнень красного письменства та позиціонуються як зразки (взірці) творчості, духовні й професійні орієнтири. У якості культурних зразків здатні виступати «явища культури широкого діапазону дії й різноманітні форми: матеріальні предмети, способи і манери поведінки, правові або буденні нормативи вчинків людей, жанри і стилі художньої творчості, форми економічних, політичних або релігійних відносин і т. д.» [1, с. 235]. Культурні зразки — неоціненне джерело інформації про критерії оцінювання мистецтва літератури періодикою, що нею опікується.

«Вимірюючи» мистецькі продукти та вдаючись до співставлень, той, хто це робить, користується шкалою, де є крайні точки — «+» та «-» (шедевр / непотріб). Культурний зразок зі знаком «+» — вершина мистецтва (іншої сфери культури) за певним критерієм, яка стає моделлю для наслідування. Властивості, за які феномен так високо цінується, представлені у ньому максимально. Проте культурний зразок може перетворюватись на шаблон (стереотип), особливо якщо набуває широкого прагматичного використання, за таких умов основні ознаки згладжуються, редукуються. Культурний зразок зі знаком «-» — низина мистецтва (іншої сфери культури) за певним критерієм, що стає антимоделлю поведінки. Властивості феномену, що негативно оцінюються, представлені у ньому максимально. Антизразок також здатен перетворюватись на шаблон (стереотип), особливо якщо набуває широкого прагматичного використання. Культурним зразком може виступати будь-який митець, твір, літературний напрям, мистецька техніка, тенденція, прийом, якщо вони осмислюються як орієнтир, — бажаний чи небажаний з огляду на виконання ним певних функцій у суспільстві, цікавий і нецікавий з огляду на запити й очікування аудиторії.

Зразки (взірці) виконують у культурі надзвичайно важливу роль. У окремих випадках вони набувають загального визнання, перетворюючись на універсальні, фундаментальні еталони, що дозволяють культурі оновлюватися, розвиватися, забезпечують її програмою, яка допомагає робити вибір, вирішувати нестандартні задачі, вони скріплюють культурні епохи в діахронії й синхронії. У такому розумінні культурний зразок — «програма з високим ступенем інформативності, проблемно-дозвільною здатністю, ціннісною й нормативною значимістю» [1, с. 235]. Вірцевість — це ще й унікальність та питання самоідентифікації, для людини, спільноти, народу.

Не слід повністю ототожнювати мистецький зразок з класикою мистецтва. Так, класичне — те, що спроможне встояти перед історичною критикою, оскільки його історична першість, сила, значимість і обов'язковість передують будь-якій історичній рефлексії та зберігаються в ній. Це визнані культурою твори й митці, що пройшли випробування часом. Але класика не завжди є джерелом новацій та орієнтиром для творців, хоч і завжди визнається цінністю. Крім того, класика — це завжди дистанційоване мистецтво, яке визнається всією культурною спільнотою. Якщо так розуміти класичне, то воно є «позачасовою теперішністю», яка сучасна будь-якій епосі, і в зв'язку з цим має не історичний, а нормативний статус. Натомість культурний зразок — це актуальний у певних соціокультурних обставинах феномен мистецтва, який виконує функцію еталону за якоюсь ознакою. Але, якщо згадати характеристики класичного твору Р. Барта, який відзначає наявність у ньому авторитарної структури, що репрезентує легітимний панівний порядок у просторі літератури, якій підпорядковані і письменник, і читач, і критик, і літературознавець, то культурний зразок за своїм статусом уподібнюється класиці. Поступово в просторі літератури наростають тенденції емансипації, що зрештою ведуть до зміни порядку, не останню роль у цьому відіграє, за Р. Бартом, читач і читання, що вивільняється з-під влади класичного тексту, прочитуючи його не за правилами. Це не нівелює ознаки класики, а свідчить про зміну культурного зразка.

Культурний зразок — авторитет, а авторитет — завжди амбівалентність, адже містить у собі уявлення про норми і цінності, а також є проявом влади і консерватизму. Авторитет було втрачено в новому світі, як пише Х. Арндт: «втрата авторитету є лише кінцевою, хоча й вирішальною, фазою розвитку, який протягом сторіч підривав передусім релігію та традицію... Те, що, можливо, раніше мало духовну значущість лише для не багатьох, тепер зробилося проблемою для всіх і для кожного» [2, с. 100]. Це формує суперечливе ставлення до культурного зразка в нинішніх соціокультурних умовах.

Постсучасність без особливої поваги ставиться до авторитетів. Постмодернізм має стійку антипатію до норм смаку і прийняття традиції, примирення з нею. Той, хто намагається встановити межі, норми, правила, підлягає висміюванню. Це своєрідний прояв стану втрати автентичності: будь-які орієнтири бачаться як зазіхання на внутрішню свободу, спосіб обмеження того, хто сам не має впевненості в своєму місці.

О. Тоффлер у «Новій парадигмі влади» стверджує, що і сучасна культура орієнтується на зразки. Він пише про так званий «бізнесовий бліцкриг»: «Економіка минулого — й сільськогосподарська, й індустріальна — вибудовувалася довкола тривких структур. Натомість тепер ми закладаємо підвалини для прискореної калейдоскопічної економіки, що гідна миттєво переключитися на нові взірці і при цьому не розвалитися. Новий екстраінтелект є частиною оснащення, потрібного для такої адаптації» [3, с. 159]. Тож сучасність — це не так цілковита відмова від культурних зразків як орієнтирів розвитку й оцінювання навколишнього світу, як відмова від категоричності у ставленні до них, відмова від консерватизму в осмисленні статусу взірця.

У комунікативістиці використовується поняття «культурні індикатори» — «головні показники культурних орієнтирів і цінностей, котрі створюються й оберігаються в суспільстві за допомогою мас-медіа» [4, с. 90]. Ідея пошуку таких індикаторів, розроблена в працях Дж. Гербнера, допомагає розкрити масштаби впливу ЗМК на перетворення культури в систему іміджів і символів, які створюють особливий «синтетичний

світ» зі своїм часом і простором. Такий світ обумовлює поведінку, образ мислення, почуття цілих мас людей.

При дослідженні презентації культурних зразків (мистецьких взірців) на сторінках літературно-мистецької періодики важливо з'ясувати не лише, що постає в якості такого еталонного об'єкту, але й критерій, за яким йому надається такий статус.

У контексті вищезазначених питань було проведено контент-аналітичне дослідження. Його *мета* полягала в тому, аби з'ясувати, які твори, митці та тенденції (професійні стандарти, форми поведінки, мислення) просуваються літературно-мистецькою періодикою як бажані, цікаві, затребувані в просторі літературі та у соціумі і небажані, нецікаві, непотрібні. Предметом дослідження стали культурні зразки, актуальні для простору української літератури, ставлення до них, тип оцінювання та локалізація. У інформаційному потоці літературно-мистецької преси України увага зверталася на матеріали, які містять згадування про культурні зразки (мистецькі взірці). Категорії, які відслідковувались в дослідженні: культурний зразок (мистецький взірець), його оцінний імідж; позиція суб'єкта висловлювання про нього (минуле — сучасність), тип оцінки (позитивно, негативно, амбівалентно).

Показники змісту інформаційних повідомлень журналів, що відстежувались: характер домінування бажаних / небажаних культурних зразків; зорієнтованість літературно-мистецьких видань на часову локалізацію культурних зразків; характер оцінювання культурних орієнтирів літературно-мистецькою періодикою; презентація літературно-мистецькою періодикою програмного характеру культурних зразків та легітимація правил оцінювання вартості й цінності літератури.

Отримані дані щодо типології культурних зразків та їхнього оцінного іміджу були нами систематизовані. Нижче пропонується якісний аналіз (коментар) до кількісних показників.

Культурні зразки на сторінках літературно-мистецьких видань доречно поділити на типи: заклики, тенденції, об'єкти. Заклики — це наявні у коментарях установки на те, як що має бути облаштоване, до чого слід прийти як до необхідності, або, відповідно, що як ніколи не повинно здійснюватись, чого слід

уникати. Тенденції — це ті форми колективної поведінки і діяльності, які стають орієнтирами для оцінювання процесів, явищ, рухів у суспільстві і просторі літератури. Об'єкти — це конкретні феномени (твори, митці), які оцінюються як втілення взірцевості.

Всеукраїнська літературно-мистецька періодика у варіанті кожного з аналізованих часописів вибудовує інформаційну політику так, що в ній є місце розмові про культурні зразки. Найбільше переймаються темою культурних зразків видання «ШО» та «Кур'єр Кривбасу», найменше — «Дніпро», «Сучасність» (співвідношення приблизно 7: 1,5).

Найбільшу увагу періодики в цьому контексті привертають об'єкти, зокрема митці і твори, дещо меншу, але доволі суттєву, — тенденції, заклики ж представлені на сторінках далеко не всіх журналів. При цьому «Дніпро» і «Сучасність» лідирують за показником уваги до зразків-об'єктів (відповідно 80% і 69%), до них долучається «Дзвін» (68%), натомість «Київська Русь» також багато уваги приділяє зразкам-тенденціям (49%), як і «Кур'єр Кривбасу» (62%), «Вітчизна» (54%), «Березіль» (50%). Тож якщо перші дають установку на взірцевість конкретних явищ з простору літератури, до другі — охочі звернути увагу читачької спільноти на показовість певних процесів, орієнтири руху мистецтва слова. Зразки-заклики зустрічаються на сторінках «ШО» (16%), «Кур'єру Кривбасу» (14%) досить помітно, через що тональність розмови про літературу цих медіасуб'єктів іноді видається іронічно-агресивною або риторично-декларативною. Проте заклики присутні й у «Вітчизні» (7%), «Березолі» (7%), менше — у «Дзвоні» (4%), «Києві» (4%), де вони спрямовані на осмислення стану сучасної літератури як соціокультурного простору.

За пошуками культурних орієнтирів літературно-мистецькі видання звертаються як до минулого, так і до сучасності. Загалом уявлення про минуле як джерело культурних зразків — це шлях до декларативності, консервативності і підтримання старої програми творчості, про сучасність — як орієнтація на нові прояви мистецтва та нові способи їх оцінювання. Лише «ШО» повністю зосереджується у сучасному контексті. Для

«Дзвону», «Березолі», «Києва» минуле і сучасність майже однаковою мірою стають джерелом взірцевості. Для решти видань сучасність є більшим полем пошуків зразків, зокрема це особливо помітно у випадку «Кур'єра Кривбасу» (18% минуле). А от у «Сучасності» — минуле постає значно важливішим джерелом зразків (62%), це найбільший показник. Якщо порівняти дані щодо походження культурних зразків з картиною уваги видань до минулого і сучасності загалом, то стає зрозумілим, що на зразках з минулого зосереджуються ті часописи, для яких минуле складає вагомий аспект проблемно-тематичного інформаційного наповнення, — «Сучасність», «Дзвін», «Київ».

Нижче мова піде про оцінювання культурних зразків, що дає можливість прослідкувати ще ряд тенденцій.

Звертаючи увагу на зразки, журнал «Дзвін» досить послідовний у своїх оцінках. Минуле для видання — джерело позитиву (100%), сучасність — негативу (79%) з невеликою зоною позитивних проявів (21%). Це не що інше як вияв установки, програмності цього часопису: про минуле слід говорити як про часи формування і втілення всього доброго і прекрасного, а про сучасність — як про час руйнування, занепаду, деградації.

Журнал «Київ» надзвичайно жорстко налаштований у питаннях обговорення культурних зразків. Минуле для нього — джерело позитиву (100%), сучасність — суцільного негативу (95%) з зовсім вузькою зоною позитивних проявів (5%).

Для «Київської Русі» минуле так само є простором формування зразків зі знаком «+», натомість сучасність бачиться з позицій засудження значної частини проявлених у ній тенденцій (63%), проте вона є джерелом і тих орієнтирів, які викликають позитивні враження (37%). Таку ситуацію можна витлумачити як бажання взяти все краще з минулого у сучасність і позбавитись всього негативного у теперішності.

Картина оцінювання культурних зразків у журналі «Дніпро» нагадує установки журналу «Київська Русь»: 100% позитиву щодо минулого як джерела взірців і негативна налаштованість до сучасності з умінням віднайти і в ній зону позитиву (38%). Це видання, як і решта, про які йшлося вище, стабільне у своєму ставленні до минулого й уважно досліджує сучасність, виходячи з цього.

Картина оцінювання культурних зразків у «Вітчизні» відрізняється від описаних вище. Позитивне ставлення до минулого як джерела орієнтирів (82%) поєднується з баченням у попередніх етапах розвитку культури того, що викликає засудження чи неприйняття (18%). Сучасність провокує розмову про зразки, де швидше помітними стають негативні явища і прояви (53%), але й позитиву досить (47%).

«Сучасність» також бачить культурні зразки неоднозначно. У минулому більше позитивних прикладів (80%), хоч є місце і негативним (20%), а в сучасності — навпаки: негативних тенденцій і проявів 67%, позитивних — лише 33%. Загалом же це стратегія, схожа на ту, що реалізується у «Вітчизні».

Налаштованість журналу «Кур'єр Кривбасу» до культурних зразків відрізняється від тієї, що демонстрували вищеописані видання. Минуле для часопису є джерелом як позитивних (77%), так і негативних (23%) зразків, про які слід говорити, аби переосмислити його з позицій сучасності. Сучасність же викликає цілий спектр ставлень, де є місце і суперечливим оцінкам взірців (2%), і позитиву (34%), але найбільшої уваги, на думку видання, потребують негативні прояви (74%), які треба осмислювати і долати.

Журнал «Березіль» позитивно налаштований щодо минулого як джерела культурних зразків (95%) і сучасності — як джерела негативних (92%). В оцінюванні взірців у цьому часописі є місце й амбівалентності (4% та 5%). Але сама картина оцінювання культурних зразків свідчить про жорсткість установок часопису по відношенню до минулого і сучасності.

Зосереджуючи увагу на зразках, журнал «ШО» оцінює їх найчастіше позитивно (62%), хоч також демонструє досить багато і амбівалентного ставлення (21%). Звертає увагу часопис і на антизразки (17%). Якщо мати на увазі, що всі пошуки цього часопису зосереджені у сучасності, то можна стверджувати, що видання прагне зорієнтувати свою аудиторію на кращі прояви і пошуки літератури, натомість здатен давати жорсткі і принципові оцінки.

«Кур'єр Кривбасу» демонструє досить своєрідну стратегію осмислення культурних зразків, яка відрізняє видання від ін-

ших медіасуб'єктів цього сегменту мас-медійного простору. У минулому часопис звертає увагу на взірці, що викликають амбівалентне ставлення (67%), а також негативне (33%). Щодо сучасності, то видання помічає багато позитивних прикладів (63%), але не закриває очі і на негативні прояви (36%), амбівалентного ставлення тут майже не прослідковується (1%). Таку картину можна витлумачити як установку на розмову про минуле без декларативності і канонізації, а про сучасність — з прагненням помітити все, що потребує підтримки, розповсюдження, наслідування, але і з бажанням позбавитися від того, що заважає розвитку.

Оскільки серед культурних зразків чимало таких, що локалізовані у минулому, прослідковується ще одна загальна тенденція. Якщо видання при звертанні до минулого більше уваги приділяє літературним творам і митцям, то і зразків серед них зазвичай помічає більше («Дзвін», «Київ»), хоч є й виключення: «Вітчизна» не так багато уваги приділяє суспільним подіям і тенденціям минулого, натомість серед зразків на сторінках цього часопису домінують саме тенденції (54%), що означає особливу зацікавленість видання у осмисленні соціокультурного контексту, в якому функціонує література. Інше ж видання, що охоче спостерігає за суспільними подіями минулого, «Сучасність» (40%), перевагу серед зразків надає об'єктам (69%), а не тенденціям, що можна розуміти як установку інформаційної політики часопису не так на ранжування минулого за зразковістю, як на ознайомлення з ним. «Кур'єр Кривбасу», спостерігаючи історію, значну увагу приділяє літературним подіям і тенденціям (31%), тож і серед зразків тут також домінує тип «тенденції» (62%).

Досить охоче осмислюють літературу через орієнтацію на культурні зразки «ШО» (76), «Кур'єр Кривбасу» (72), значно менше це проявляється в роботі «Дніпра» (10), «Сучасності» (16). Решта видань мають абсолютні показники близько 40–50 фактів актуалізації культурних зразків. Ці дані дають можливість прослідкувати певну тенденцію: зацікавленість в погляді на мистецтво слова в контексті взірцевості мають ті видання, що шукають (і знаходять) їх у сучасності. Ті ж, для кого зразко-

вість пов'язується перш за все з минулим, менше говорять про культурні орієнтири.

Найчастіше культурними орієнтирами літературно-мистецької журнальної періодики виступають митці: Т. Шевченко, І. Франко, В. Стус, І. Дзюба, І. Малкович, С. Жадан. Серед них — представники різних літературних епох і різних сфер літературної діяльності. Проте Т. Шевченко та І. Франко — українські митці минулого — значно випереджають за цим умовним рейтингом наших сучасників. Тож побоювання, що так часто лунають звідусіль щодо міфологізації, канонізації класики, знаходять тут підтвердження: Т. Шевченко й І. Франко не виборюють своє місце в ієрархії культурних зразків для українців і не тільки, проте звертання до цього їхнього статусу — ще не ознака його усвідомлення і підтримування.

Звертає на себе увагу тенденція щодо питання репрезентації культурних зразків на сторінках всеукраїнської літературно-мистецької періодики: різні видання, визнаючи один і той самий об'єкт культурним зразком, бачать у ньому прояв різних цінностей, а іноді навіть оцінюють протилежним чином, — зі знаком «+» та «-». Саме так оцінюються «Коронація слова», молоде літературне покоління, літературна критика, стосунки з Європою і Заходом тощо. Це — прояв нівелювання критеріїв визначення й оцінювання соціокультурних явищ, що, з одного боку, характерне для сучасної культури, а з іншого, свідчить про розбалансованість, дезорієнтованість суспільної свідомості українців.

Отримані дані також свідчать про наявність тенденції до зниження критеріїв оцінювання літератури — поступальної зміни парадигми сприйняття мистецтва в бік ігнорування його найвищих здобутків як недосяжних або їх дистанціювання від сучасності чи вульгаризації, також має місце актуалізація і просування нового специфічного типу художньої продукції, яку можна визначити як «горизонталізована література». Стратегія виховання аудиторії — смак більшості, middle-class як читацька спільнота, для якого сьогодні потрібна якісна література і читабельна при цьому.

Якщо культурний зразок розуміти як авторитет, то тенденція сучасності до відсутності установки на взірцевість реалізу-

ється як не надто активне обговорення культурних орієнтирів, з одного боку, та зниження їхнього рівня до варіантів шаблону, правила (якщо мова йде про сучасні культурні зразки) чи схематизації, спрощення (якщо мова йде про зразки, локалізовані в минулому).

Загальна тенденція обговорення культурних зразків — пошук їх у сучасності за умови демонстрації культурних орієнтирів з минулого.

Відносність, цинізм, іронія та рейтинговість ще не стали тотальними критеріями оцінювання феноменів соціокультурної реальності, про що свідчить досвід мислення і мовлення спеціалізованої літературно-мистецької періодики України, яка продовжує формувати уявлення про мистецький процес і його надбання через орієнтацію на взірцевість та виховує у публіки уявлення про «вершини» та «низини» як константи творчості, яка завжди торкається вічності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Культурология: XX век: Словарь / [Под ред. А. Я. Левита]. — СПб.: Университетская книга, 1997. — 640 с. — (Серия «Культурология. XX век») ISBN 5-7914-0022-5 (Культурология. XX век) ISBN 5-7914-0018-7
2. Арндт Х. Між минулим і майбутнім: [пер. з англ.] / Ханна Арндт. — К.: Дух і літера, 2002. — 321 с. ISBN 966-7888-10-x ISBN 0-14-01-8650-6 (англ.)
3. Тоффлер Е. Нова парадигма влади: знання, багатство й сила / Елвін Тоффлер; [Пер. з англ. Н. Бордукової]. — К.: АКТА, 2003. — 688 с. ISBN 966-7021-48-3
4. Землянова Л. М. Коммуникативистика и средства информации: Англо-русский толковый словарь концепций и терминов / Л. М. Землянова. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. — 416 с. — (Серия «21 век: информация и общество») ISBN 5-221-04824-5